

El riu Racons o riu del Molinell

Andreu Sendra
Biòleg de camp



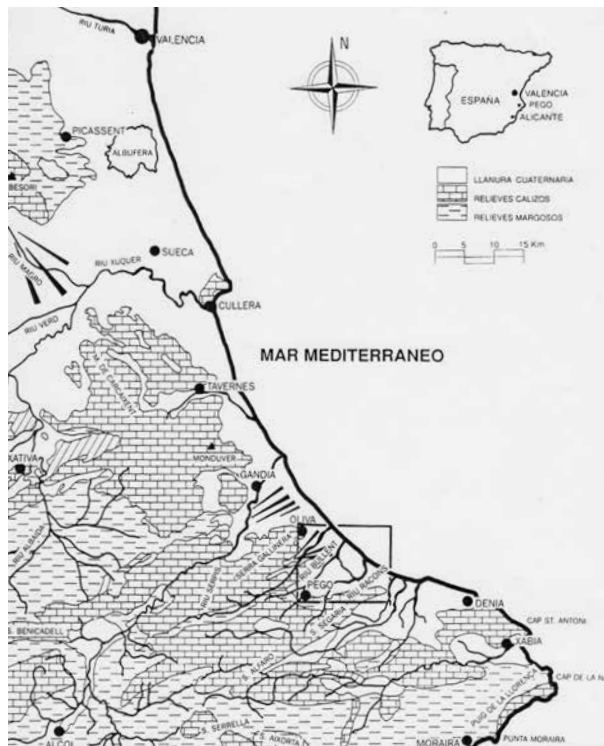
El riu se situa al tram meridional de l'òval valencià tancat pel Sud per la serra del Montgó. Es tracta d'una plana quaternària de formació recent, que tanca un rosari d'espais costaners caracteritzats per la successió d'albuferes en graus d'evolució distints, situades al darrera de les restingues que les tanquen de la mar. En aquestes albuferes, per ponent, conflueixen serres i valls. El riu Racons és el desguàs natural de la vall de Pego, que comprèn el terme de Pego i part dels de l'Atzúbia, Oliva, Dénia, El Verger, Benimeli, Ràfol, Sagra i Vall d'Ebo.

Actualment, el sistema de reg i desguàs del sistema restinga-albufera inclou una xarxa de séquies i bassots que lliguen el riu Bullents-Vedat, al Nord de la Vall, amb el riu Racons i els seus afluents (Vall de la Ratlla, Vall Nou, Barranquet, Regalatxo, Séquia del Frare i altres de les marjals del Verger). La Terra d'Arròs o Marjal de Pego-Oliva conforma la bassa principal d'on beu el riu dels Racons. Aquesta té una forma rectangular, basculada en sentit Sud-est i ocupa una superfície aproximada d'unes 1 500 ha. A aquesta àrea cal afegir la finca d'Oriol, les marjals del Verger i els empirus de Dénia.

El riu dels Racons o del Molinell és la fita provincial entre València i Alacant. També ho és dels termes d'Oliva, Dénia i Pego. Un lloc històric i estratègic, un pas, un ecosistema, una font de recursos humans i naturals, un lloc d'enfrontaments i disputes, un lloc d'esbarjo i esplai, un abocador de residus... però, sobretot, un lloc ple de vida i vivències.

El nom del riu és múltiple, però actualment és conegut principalment pels noms de: *Racons*, en base a les surgències o ullals que apareixen en la partida i que aporten el màxim cabal; i *Molinell*, en base a l'antic molí que funcionava al seu marge dret, al pas del camí Reial o carretera Nacional. Amb aquest nom, Molinell, ja apareix documentat l'any 1274, amb motiu de la construcció d'un pont sobre el riu i, poc després, el 1291, amb la delimitació dels termes de Pego i Dénia. Altres noms estan relacionats amb les partides per on passa; així tenim els rius de l'Amerador, del Racó del Canyaret, Abiats (o Labiat, aquest deu ser el nom més antic de tots), La Justa, Nou, Clar i, ja cap a la gola, trobem el nom de Riuet i la Gola Negra.

És tan gran la quantitat de conflictes provocats per l'ús de les seues aigües, la pesca i la fita de termes, que ens ha proporcionat informació abundant, en forma de documents, cultura popular, fau-



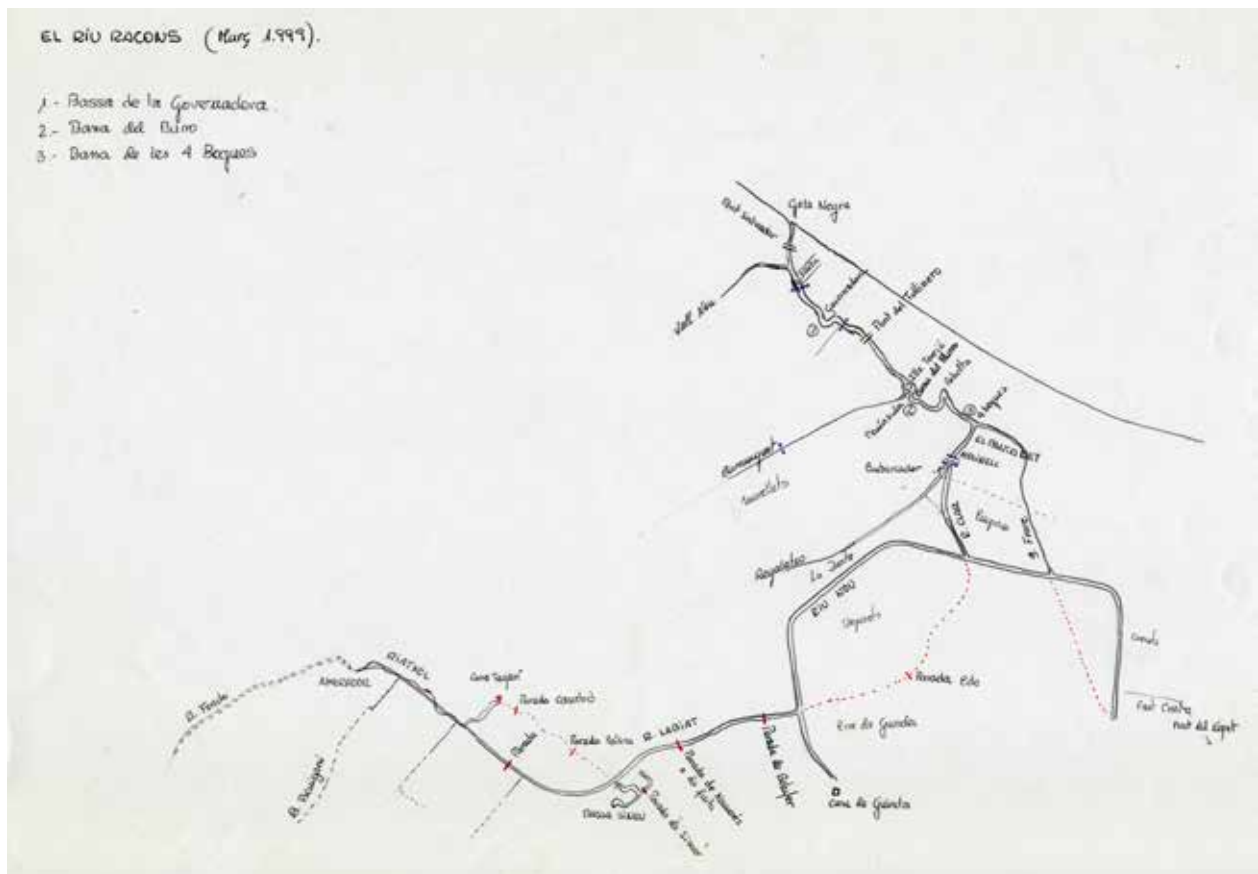
Ubicació cartogràfica de la marjal de Pego-Oliva.

na, flora, usos i elements (ponts, parades, passos, fites, séquies, ullals, etc.): un volum de dades irreductible a un document de síntesi com el present.

Per completar la descripció, citaré les de Gaspar Escolano (1611, quan el Racons i el Bullents -o Calapatar- encara eren el mateix riu) i de P. Madoz (1845, quan ja estan separats), com a evidència dels grans canvis que ha sofert el riu i tota la zona fins a hores d'ara, quan estan tapant-se els antics trams i les marjals del Verger i els empirus de Dénia.

Descripció de G. Escolano (1611): *El rio del Molinell, donde fenece el partido de Dénia, nace en el campo de Pego, villa del Condado de Oliva, de una fuente muy grande, de cuyas aguas se forma un río muy profundo y ancho, y tan reboltoso en su corriente, que con no haver mas que una legua desde su nacimiento al mar, haze camino de mas de tres, entre bueltas y rebueltas. La fuente se llama la Bullente en lengua valenciana, que es lo mismo que decir la que mana a borbollones. El rio del Molinell tuvo el nombre de una casa o molino, por donde pasa poco antes de juntarse con el mar. Tambien le llaman del Calapatar, por unas fuentes vezinas a*





Croquis d'ANDREU SENDRA.

la fuente de donde nace, a quien corripidamente llama Abraham Ortelio, Calaspatas, por Calapatar; y dieronle este nombre los moros por las muchas tortugas que por allí se crían....En los contornos deste Río y sus riberas se hacen grandes pantanos en forma de estanques y albuferas, y en el se crían muchos peces, señaladamente las estremadas liças, o fanalos, que se llaman del Calapatar; estimadas por su grandor y sabor; y en los pantanos, muchas aves y puercos monteses.

Descripció de **P. Madoz (1845)**: *Río de la prov. de Alicante que nace en el térm. De Pegó, del Copion, ojo conocido con el nombre de Balsa de Sineu, sit. Al E. de los marjales; corre en dirección oriental recogiendo varios manantiales que brotan en el mismo térm.; entra en el de Oliva y Denia 1/2 hora antes de su desagüe en el mar Mediterráneo, donde hay una venta llamada Molinell que divide á aquellos térm., y un puente de cal y canto que sirve de paso al camino carretero de Denia a Valencia. Parte del agua de este r. riega una porcion de tierras, y principalmente las destinadas al cultivo del arroz desde 1839, las cuales estaban antes yermas y pantanosas; cria pescado de buen gusto y con especialidad anguilas llamadas mareas, de mejor calidad.*

La **descripció del riu** se'ns presenta bastant complicada també a causa de les nombroses rectificacions i transformacions que se n'hi han fet per tal d'utilitzar les aigües per al reg de les partides pròximes. La millor manera de fer-la podria ser caminar per les sendes que el recorren, per les dues vores, al llarg del seu recorregut, com es feia abans, encara que ara hi trobaríem tanques i obstacles que ho fan impossible. El riu es pot dividir en sectors, en funció de la seua estructura, el tipus d'aigües, el substrat, la flora, la fauna i el seu aprofitament; així delimitem els trams següents:

1. **Tram del Riatxol**. És un tram curt, on s'ubica el seu naixement als Xops de l'Amerador, entre ullals i l'arribada del barranc de la Morca. Aquí desemboquen els nombrosos ullals del Cabeçol, el Racó i Tagarí. Per tant, és un tram de llims i argiles al·luvials, d'aigua clara i dolça, amb diversitat de plantes i animals característics d'ullal; en destaquem les gambetes de riu, el samaruc, el punxoset, la raboseta, els mol·luscs d'aigües clares i plantes aquàtiques diverses, com ara, la rara lletilla d'aigua *Lemna trisulca*. El llit del riu és estret, d'uns 3 m; la fondària mitjana és d'1 m.

2. **Tram arrosser**. Va des del Riatxol fins a la Finca d'Oriol, ja tocant la restinga arenosa o Marells. Travessa la Terra d'Arròs pel sector Sud i Sud-est i serveix per a regar i desaiguar els camps d'arròs, cosa que condiciona el cabal i la qualitat de les aigües. El substrat està format per torbes i llims d'al-



bufera. L'amplària mitjana és d'uns 8 m i la fondària d'1 metre i mig. Hi abunden les plantes subaquàtiques, com el *Ceratophyllum spp.*, i el *Potamogeton spp.*, l'aigua és prou clara, ja que rep les aigües dels ullals dels Racons, en especial, les de la bassa del Si-neu, l'ullal principal del riu. Hi trobem invertebrats i peixos característics d'ullal, però també d'altres característics d'aigües eutrofes que provenen dels conreus.

3. **Tram del Molinell.** Va des de la finca d'Oriol fins a les Quatre Boques. És un tram artificial i recte que travessa la primera part de la restinga, desai-guant, els Marells, la Justa, la finca d'Oriol (mitjançant bombeig), les marjals del Verger i emprius de Dénia. També desaigua part de la Terra d'Arròs pel riu del Regalatxo que s'uneix just abans d'arribar al pont del Molinell. El substrat és d'arenes i graves de l'antiga restinga i també algunes arenisques més dures, sobre les quals se situa el pont. L'amplària i la fondària són semblants a les del tram anterior. Les aigües més salobres (generades pel fenomen d'intrusió marina) i eutrofes, quan no contaminades pels abocaments que s'hi fan. Ací minva la diversitat de flora i fauna aquàtica, però és una zona de moviment de les distintes comunitats d'aigües dolces i salobres.

Ací trobem la part més coneguda i d'ús humà més antic. És un lloc estratègic, punt de pas únic de la via litoral, una alquerieta andalusina, un molí, un lloc de pastura i pas ramader, un lloc de pescadors, una venda i menjador d'anguiles... Un canvi de províncies i de termes, lloc on s'han produït diverses batalles i, també, on es van establir les primeres marjals per al conreu de la zona... Una estació de tren que va perdurar uns cent anys, entre els segles XIX i XX, i que va dur certa prosperitat als pobladors del lloc, amb la construcció i l'explotació d'un balneari; diverses cases d'estiueig i bars, que proporcionaven un bon atractiu a la zona, tant de festa com de descans; de venda de peix i productes agrícoles. Al llarg del temps ha anat abandonant-se, i ara és un nuc de carreteres, un gasoducte i una regasificadora; una potabilitzadora, un clavegueram i un munt d'escombraries que ha tapat el Pantanet, les marjals del Molinell, les séquies i altres depressions inundables que aportaven la vida a la zona.

4. **Tram de les Deveses.** Va de les Quatre Boques fins a la mar. És l'únic tram natural del riu. Discorre per les arenas de la restinga cap al Nord, amb voltes i revoltes que canvien la fesomia, l'amplària i la fondària del riu, que es manté amb les mitjanes del tram anterior. A les Quatre Boques arriben la séquia del Frare i la de Les Arenes, que desaigüen gran part de les marjals del Verger i les deveses de Dénia, un tram antic del riu el Saxó, anomenat el Pantanet, i un tram nou, l'actual riu que passa per davall del pont del Molinell. A la part dreta, o llevantina, del riu, hi ha les deveses del terme de Dénia i, a la part esquerra, o ponentina, les d'Oliva, per on davallen els desguassos de marjals i

marells, com el Barranquet i Vall Nou (ara en estat de rebliment). En tot aquest tram, encara es poden observar séquies, bassots, sènies, casetes de camp, caminets, bardisses, etc. que formaven el paisatge agrícola de no fa molt de temps; un paisatge litoral on es mesclava l'agricultura, la pesca, l'estiueig, la festa i un tresor de vida que hem deixat que es perda. De la zona erma i ramadera, es va passar en poc temps (en un centenar d'anys), a fer-s'hi dos ponts (el del Riuet i el del Tollinero), camins, a remblir mallades i aplanar dunes, a fer camps de secà i de regadiu, sènies, motors, etc. Amb l'arribada del turisme (després dels anys 60) s'hi van alçar nuclis de cases a les Bassetes, a Santa Anna, al Bassot; després aparegué la carretera de les Marines, que ha servit per a urbanitzar tota la zona i deixar els darrers reductes d'aquest món litoral.

La desembocadura s'anomena Riuet i Gola Negra, on, durant generacions, els habitants de la zona s'han ensenyat a nadar (i no pocs, a pescar). Serveix ara d'amarratge per a algunes barquetes de mar, just a l'antiga venta de La Salvadora. Per ací tenen pas obligat els peixos estacionals, entre la mar i les marjals, i és on hi ha ubicades la majoria de les pesqueres dels pescadors esportius i les famoses xarxes d'angula de la Confraria dels Pescadors d'Anguila del Molinell.

En aquest tram és on es pot observar la vida més singular del riu. Ací xoquen les aigües dolces i les de la mar; els ecosistemes sofreixen més variació de salinitat i corrents, tot en substrat arenós i sotmés a la pressió urbanística que ha patit la zona, sobretot, el terme de Dénia. Els pescadors conviuen amb el clavegueram i els turistes que van a passejar els gossos.

Entre els paratges, cal destacar la illeta del Torejó, que fa el Barranquet amb el riu, a dalt la revolta del riu fa el Burro, un meandre més fondo i blau, on el peix és més gros. La corba de la Governadora seria un bon límit per a marcar la influència de la mar quan remunta durant els temporals. Hi ha una *goleja*, o terra baixa curulla de plantes salobrenques de gran interès. Des d'ací cap a la mar, el riu es fa més ample; ve la Illeta, la Salvadora i les barques i l'antic pont, substituït per una passarel·la per a vianants. El darrer tram, el Riuet, és el dels xiquets, on naden, pesquen i juguen, es repassen l'aigua salada de la mar i descobreixen els seus éssers vius. La gola sempre està variant el seu curs: sol girar cap al Nord i els temporals de gregal i llevant la tapen, de vegades fins a 200 m gola endins. També s'anomena Gola Negra perquè l'aigua sol baixar eutrofitzada de la zona agrícola i, quan no, contaminada per les aportacions del clavegueram i la potabilitzadora. La pesca i els pescadors se'n ressenten... i els xiquets ja no hi naden.

El riu té una llargària d'uns 8 600 m, i du un cabal variable d'entre 650 i 3 400 l/seg. És molt tranquil ja que només presenta un desnivell de 7 m



Dalt esquerra: Embarcador dels pescadors. Dalt dreta: Parada d'anguileres. Baix esquerra: Illeta del Torrejó. Baix dreta: Illeta en formació.
Fotografies: ANDREU SENDRA.

entre el seu naixement i la mar. És el desguàs natural de la vall de Pego, una de les valls on més plou al País Valencià (uns 900 l/m² de mitjana). La vall està formada per les serres de Segària-Mançanera, al Sud, i, de Mostalla cap al Nord, més un conjunt de muntanyes a ponent, que la tanquen en forma de ferradura oberta cap a la mar, en direcció NE, que la converteixen en una conca hidrogràfica d'uns 70 km². Al peu d'aquestes muntanyes i per la seua geologia, apareixen nombrosos espais fontinals cap a la part ponentina que devallen per barrancs que desemboquen a la frontera de les marjals, on afloren ullals i conformen séquies, bracets i rius que a la fi desaigüen al riu dels Racons i, en part, de forma artificial, al riu de Bullents.

El desguàs és doble: d'una banda, tenim les **aigües superficials** de tota la vall, lligades a les pluges de la zona; i, de l'altra, les **aigües soterrànies** de les unitats hidrogeològiques: Unitat Segària-Migdia-Alfaro i la Unitat Mostalla-Almirall-Albureca, així com les de la Plana Quaternària que encatifa el fons de la vall i la plana litoral. L'aportació d'aigües soterrànies, al llarg de l'any, és major que la de les superficials i totes s'acumulen a les marjals abans de sortir pel riu cap a la mar.

Tot el sistema sofreix gran extracció d'aigües per a abastir les poblacions pròximes i les seues urbanitzacions, així com els seus regadius. En el cas de les poblacions de la vall, les aigües retornen al

sistema per les depuradores que aboquen al seu llit, i pel subsòl, les de reg.

A més de les pluges, el règim hidrològic està molt influenciat per l'estat de la mar (especialment, a la part baixa) i per l'ús humà que es fa de l'aigua. Així, a l'estiu, l'aigua s'extrau per regar els camps de tarongers i d'arròs i, sobretot, per abastir al sector turístic litoral. El riu du poca aigua cap a la mar i rep més contaminació; augmenta la temperatura de l'aigua i la salinitat. És el cicle d'estiatge, quan els éssers vius pateixen més estrès i alguns moren. A la fi de la temporada del conreu de l'arròs, s'eixuguen els camps i l'aigua va al riu, just quan comencen les tronades de finals d'estiu i, després, les pluges tardorenques omplien el riu i fan el cicle hivernal. És quan minven les temperatures i la salinitat; quan augmenta l'espai aquàtic i s'afavoreix així el moviment dels éssers aquàtics, que poden expandir-se cap a altres corrents que s'eixuguen a l'estiu. Al ple de l'hivern, el riu s'adorm: desapareixen moltes plantes aquàtiques i els invertebrats, els peixos i altres vertebrats viuen en estat de letargia. El Sol impacta menys sobre les aigües, però les plantes de la vora perden la fulla per compensar-ho. La tardor i la primavera són les èpoques de transició, quan vénen les pluges, el riu es renova i es mouen els éssers vius, fenomen que també es dona a la mar, per la variació de la temperatura i la salinitat, fet que provoca els moviments estacionals dels peixos.



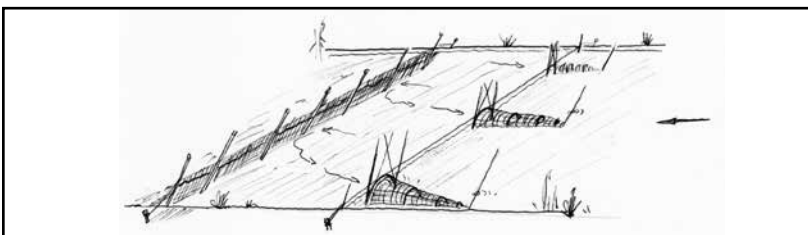
El riu és, sobretot, un **ecosistema fluvial**, ric en plantes i animals. És un corredor ecològic. La vida aquàtica té major mobilitat perquè pateix menys la força de la gravetat i els corrents ajuden el seu moviment, tant horitzontal com vertical. L'estat de la mar i el moviment estacional dels peixos al llarg de la plataforma continental també afecten la vida del riu.

A l'estiu, els peixos ja han marxat cap al fons, la temperatura és major; també, la pressió humana i els contaminants. Les aus marines i les de zones humides també es mouen al llarg del riu en funció del seu estat i l'estacionalitat.

La riquesa biològica del riu es pot mesurar en base a paràmetres diferents, la diversitat d'ambients i la proximitat d'altres ecosistemes que estan lligats al riu. Hem optat per fer una relació resumida de les espècies que viuen al riu i les seues proximitats; en destaquem la flora i la fauna aquàtica, per ser les que més marquen la qualitat i la diversitat.

Les **plantes** es poden agrupar de forma sistemàtica o bé segons el tipus biològic adaptat a l'ambient on viuen (hidròfits o plantes aquàtiques, helòfits o plantes amfibies, higròfits o plantes de sòls humits, arbres riparis, plantes nitròfiles, neòfits o plantes introduïdes...). El nombre de plantes aquàtiques és

superior a 50 espècies: unes 30 algues, 2 molles, 1 pteridòfit i més de 17 plantes en flor. En podem destacar, entre els hidròfits, les distintes asprelles, *Chara spp.*, que fan de catifa als fons més tranquils i transparents, alhora que proporcionen, a bastament, oxigen a les aigües. Les plantes d'aigües estagnants i clares, com *Lemna trisulca*, *Nymphaea alba*, *Utricularia vulgaris*, totes a punt de desaparèixer. Les plantes que més suporten la reofília, com ara *Potamogeton lucens*, *P. crispus*, *Ceratophyllum spp.*, *Myriophyllum spp.*. Aquelles que suporten més salinitat, com *Najas marina*, *Ruppia spp.*, *Zannichellia spp.*. Entre les plantes amfibies, en destaquem les plantes que fan bandes estretes a les vores més ben conservades del riu, com *Hydrocotyle vulgaris*, *Cladium mariscus*, *Sparganium erectum*, *Scirpus tabernaemontani*, *Kosteletzkya pentacarpa*. Dels higròfits, *Linum maritimum*, *Iris spuria*, *Iris pseudacorus*, *Juncus subnodulosus*. A més dels arbres riparis, hi trobem diversitat de plantes de bardissa, naturals o bé conreades, que protegeixen el riu dels vents, els sorolls i els efectes no desitjables de l'activitat humana. Als ecosistemes de sorra, el nombre de plantes rares i singulars és molt alt, però es troben en forta regressió, com a conseqüència de la urbanització de tota la restinga.



Fotografies i esquema de **parades d'anguileres**. ANDREU SENDRA.

Els animals que poblen el riu i els ecosistemes pròxims s'hi ubiquen en funció de les seues necessitats i les condicions del riu. Així, a la part alta i ullalera, podem trobar les espècies que requereixen la millor aigua i, alhora, són les més emblemàtiques i escasses del riu. Ens referim a les tres espècies de gambeta de riu, els dos petxinots de riu, els distints cargolets de riu i els peixos ullalers (*Pomatochistus microps*, *Valencia hispanica*, *Gasterosteus aculeatus*, *Syngnatus abaster*), tots en franca regressió per l'obturació de llits, la contaminació de les aigües i la introducció de noves espècies o, fins i tot, de varietats al·lòctones de les anteriors. Ja s'hi ha exhaurit el fartonet *Aphanius iberus* i prompte passarà el mateix amb els altres. Remarcables són també les llises, les anguilles i els llobarros que entren des de la mar i són molt estimats pels pescadors (la pesca de l'angula i l'anguila és ja tan insignificant, que corre el perill de desaparèixer). A la gola del riu, apareixien peixos marins com el llenguado, el golfàs, la palometà i l'agulla.

Entre els amfibis que podem trobar al riu i les seues proximitats, la granota *Rana perezii* i diversos gripaus (*Bufo bufo*, *Bufo calaminta*, *Pelodytes punctatus*) i cap als Racons, *Alythes obstetricans*. Dels rèptils (15 espècies), en destaquem les dues tortugues d'aigua autòctones (*Emys orbicularis*, *Mauremys caspia*), les dues colobres d'aigua (*Natrix natrix*, *Natrix maura*) i la sargantana de cua roja, *Acanthodactylus erythrurus*. Val a dir que s'hi han introduït dues tortugues americanes i també hi ha qui hi ha vist una iguana i altres rèptils americans.

Els mamífers observats superen les 20 espècies, la majoria en regressió: la rata d'aigua *Arvicola sapidus*, la rata de camp *Rattus norvegicus*, l'erició *Erinaceus europaeus* i el teixó *Meles meles*.

Les aus que podem veure al riu i encontorns són les mateixes que es poden observar a les marjals i marells que desaigua: unes 200 espècies al llarg de l'any; algunes són marines, altres de muntanya, però quasibé totes són de zones humides i de conreus. Aus nidificants, com *Tachybaptus ruficollis*, *Ixobrychus minutus*, *Anas platyrhynchos*, *Fulica atra*, *Rallus aquaticus*, *Gallinula chloropus*, *Charadrius dubius*, *Charadrius alexandrinus*, *Riparia riparia*, *Acrocephalus spp.*, *Locustella luscinioides* i altres.

Després de la declaració de Parc Natural, s'han tapat ullals de capçalera, bassots, dos antics trams del riu, diverses revoltes i depressions. Hi han fet una nova carretera sobre les marjals del Verger, han soterrat séquies antigues; han construït un gasoducte i una regasificadora; han augmentat les extraccions d'aigua i els abocaments que entren al riu; han construït cases a vora riu i sembla que prompte urbanitzaran tota la restinga, amb noves carreteres, trens, etc.



Fauna i vegetació, una mostra. De dalt a baix i d'esquerra a dreta: Agró blau, Agró roig, Collverd, Fotja, Fumarell o Carablanc, Gall de canyar; Tortuga ibèrica, Tortuga comeu; Llisa, Samaruc, Anguila; Xitxarra; Jonc, Senillar.

